УДК 657.471

Ющак Ж.М.,
Мельник С.І.

ТРАНСАКЦІЙНІ ВИТРАТИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ОБЛІКОВІЙ СИСТЕМІ: XXI СТОЛІТТЯ – НОВЕ УЯВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО

"Думки про майбутнє, постійні роздуми про те,
як зробити більше, породжують такий стан,
за якого ніщо не здається неможливим"
Г. Форд

Дані бухгалтерського обліку повинні бути достовірними і нести в собі повну та правдиву інформацію. Але цього не буде поки фахівці економічної сфери не усвідомлять необхідність введення до Плану рахунків такої статті витрат як "трансакційні витрати", що дасть змогу отримати інформацію не лише про внутрішній стан підприємства, а й зовнішній, а також надасть можливість уникати помилок на макроекономічному рівні.

Постановка проблеми. В Україні відбувається переоцінка багатьох вже встановлених понять, уявлень про економічні явища та процеси. Зокрема у вітчизняну систему бухгалтерського обліку входить багато нових понять об'єктів. Це стосується і поняття "трансакційні витрати".

Трансакційні витрати – одна з найважливіших категорій дослідження в сучасній бухгалтерській науці. Вчені, що працюють в сфері економічної теорії багато в чому допомогли своїм колегам, що працюють в бухгалтерській науці. Адже поняття "трансакційні витрати" ми отримали саме з економічної теорії. Р Коуз у своїх статтях писав про речі вельми прості, настільки прості, що їх можна розцінювати як майже очевидні, але заперечення або неспроможність їх зрозуміти свідчить про те, що більшість економістів по іншому дивляться на економічні проблеми і не розділяють його уявлень про природу науки. [5, с. 90] На даному етапі дослідження трансакційних витрат, а саме розвитку даного питання у сфері бухгалтерського обліку, стає можливим застосувати дані слова, адже тільки тоді коли і науковці-теоретики, і фахівці-практики усвідомлять необхідність даного, як зазначалось, простого явища, і думки їх будуть направлені в одне русло, ми зможемо отримувати таку звітність, яка надаватиме нам, користувачам інформації, повні та достовірні дані. Облік трансакційних витрат – важлива проблема, що потребує вирішення, так як неможливо отримати загальної картини стану та розвитку підприємства без отримання інформації про рівень трансакційних витрат, недооцінка яких є великою помилкою. На даний момент, можна стверджувати, що бухгалтерський облік не може надати повної інформації про трансакційні витрати, а бухгалтерська звітність взагалі стає непотрібною в цій ситуації для її користувачів в особі кредиторів, потенційних інвесторів, дрібних акціонерів, органів державного управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Трансакційні витрати – це те поняття, яке існує ще з початку XX століття і досліджується науковцями різних країн. Дане поняття отримало розповсюдженню і в нашій країні. Представниками цього направлення є Архієреєв С.І., Базалієва Л.В., Вергуненко М.В., Волоснікова Н.В., Дугінець Г.В., Зінченко Я.В., Кузьминов С.В., Макухін Г.А., Тарасенко О.В., Семенова Т.В. та Шепеленко О.В.

Так, наприклад, Архієреєв С.І. та Волосніков Н.В. розглядають трансакційні витрати в умовах ринкової трансформації, трансакційним витратам в умовах економічної інтеграції присвячують свої праці такі науковці як Г.В. Дугінець та М.В Вергуненко. Дослідженням трансакційних витрат на рівні підприємства займаються Базалієва Л.В. та Макухін Г.А. Кузьминов С.В. розглядає механізм формування трансакційних витрат та їх вплив на економічну циклічність, Семенова Т.В. досліджує дане питання з точки зору іноземного інвестування, Зінченко Я.В. – трансакційні витрати формування та розвитку фондового ринку, а Тарасенко О.В. розглядає трансакційні витрати у корпоративному управлінні. Не менш важливий внесок у розвиток досліджень у сфері питань трансакційних витрат мала робота Шепеленко О.В. Але, на жаль, у сфері бухгалтерського обліку дане питання залишається не дослідженим, проблемами трансакційних витрат в обліку переймається одиниці, а саме Кірєйцев Г.Г. та Пушкар М.С.

Метою даної публікації є дослідження ролі трансакційних витрат в системі бухгалтерського обліку України, розкриття сутності даного поняття, відображення на рахунках бухгалтерського обліку і необхідність інформації про дані витрати для прийняття управлінських рішень.

Завданнями виступають:

1. дослідження поняття “трансакційні витрати”;
2. виокремлення трансакційних витрат з точки зору їх обліку на підприємстві;
3. обґрунтування необхідності обліку трансакційних витрат.

Виклад основного матеріалу дослідження. Без поняття трансакційних витрат, яке більшою мірою є відсутнім в сучасній економічній теорії, неможливо зрозуміти, як функціонує економічна система, продуктивно аналізувати цілий ряд проблем, що виникають в ній, а також отримати основу для надання політичних рекомендацій [12]. Необхідно зазначити, що дані думки були озвучені ще в 30-х роках ХХ ст., а питання про трансакційні витрати на рівні підприємства почали підніматися в Україні лише на початку ХХІ ст., а їх облік – приблизно через 10 років потому.

Трактування даного поняття досить різноманітні, найширше – всі витрати понад і крім власне витрат виробництва [7, с. 33]. Серед вузьких визначень трансакційних витрат, що характеризують якусь одну рису, на яку звернув увагу певний дослідник, відомі думки, щодо трансакційних витрат, які розглядалися як витрати моніторингу за поведінкою агента та витрати його самообмеження [13], витрати впливу [14], як витрати колективного ухвалення рішень, як витрати збору та переробки інформації, витрати контролю та юридичного захисту виконання контракту [4].

Архієреєвим С.І. було надане наступне визначення: “Трансакційні витрати – економічні витрати, що включають неявні витрати (втрати), які визначаються за альтернативним принципом, запропоновано визначення трансакційних витрат як сукупності втрат, що виникають при обміні правами власності, і затрат, призначених для зменшення цих втрат” [1, с. 4].

Данильчук І.В. визначає трансакційні витрати як витрати у сфері обміну, в основі якого лежить не просто факт фізичної передачі благ, а обмін правами власності, пучками правочинностей перш за все [3].

Токарєв В. зазначає, що трансакційні витрати підприємства – це витрати часу та інших цінних ресурсів підприємства на різноманітні контакти зі своїм зовнішнім оточенням, а також на внутрішні комунікації: на контакти з податковими та іншими державними органами, на спілкування зі своїми покупцями, постачальниками,

партнерами і т. д. Серед трансакційних витрат в середині підприємства один з найбільш поширених видів – виробничі наради. Тому не дарма він наголошує, що виокремлення трансакційних витрат в окрему статтю дозволить дещо по іншому віднестися до гаяння дорогоцінного часу спеціалістів та керівників підприємства [9].

Цікавим визначенням є визначення Малахова С., який визначає трансакційні витрати так: “це не тільки і не стільки комісійні, хабарі чи “чорний нал", вони виражають ціну, яку платить будь-яка економічна система за недосконаліть своїх ринків” [6, с. 78, 79].

Як бачимо, підходи до визначення поняття трансакційних витрат багато, всі вони різні, і це далеко не весь перелік поглядів.

Ми ж притримуємося думки, що трансакційні витрати з облікової точки зору можна визначити, як специфічні витрати по налагодженню угод обміну і відносин, як всередині підприємства, так і зовнішніх взаємодій, пов’язаних з пошуком інформації, веденням переговорів, укладанням угод і т. д.

Але до кінця дане поняття не можливо зрозуміти, не дізнавшись які види витрат належать до даного переліку. Щодо цього питання, то тут також не має єдиного поділу чи критерію, які витрати є трансакційними, а які ні. Ми спробуємо навести хоча б деякі приклади (табл. 1).

Таблиця 1. *Класифікація трансакційних витрат [8]*

Класифікаційна ознака трансакційних витрат	*Класи, види*
1	*2*
За призначенням та змістом	Витрати пошуку інформації – витрати часу, ресурсів, необхідних для ведення пошуку інформації як зі сторони продавця, так і зі сторони покупця, а також втрати, пов’язані з неповнотою отриманої інформації
	Витрати ведення переговорів – ресурси, потрачені на ведення переговорів, укладання і оформлення контрактів і втрати через невдале їх оформлення
	Витрати вимірювання кількості та якості товарів, що вступають в обмін, – вимірювання комплексу характеристик (наприклад, якості), продуктів, що вступають в обмін, послуг з боку економічних агентів (продавців, покупців)
	Витрати специфікації та захисту прав власності – витрати на утримання судів, арбітражу, державних органів, витрати на захист порушених прав, а також витрати від неналежної їх специфікації і ненадійного захисту
	Витрати опортуністичної поведінки – недобросовісна поведінка, направлена на отримання односторонніх вигід у збиток партнеру
За характером	Специфічні трансакції
	Повторюваність трансакцій
	Невизначеність трансакцій
За типом контракту	Класичний контракт – разові та повторювані угоди по стандартним товарам
	Неокласичний контракт – угоди середнього рівня специфічності
	Контракти відносин – угоди високо специфічні
За суб’єктами	Трансакційні послуги комерційного (приватного) сектору

1	*2*
По відношенню до ринкових механізмів	Ринкові компоненти трансакційних витрат, що отримують явну вартісну оцінку на ринку з точки зору покупця та продавця
	Неринкові компоненти, пов'язані з негативними явищами (надлишкова бюрократія, хабарництво, криміналізація бізнесу і т. п.)
За організаційною формою	Трансакції зовнішньої направленості, використання зовнішніх можливостей
	Трансакції внутрішньої направленості по внутрішньо фірмовій ієрархії

До трансакційних витрат найчастіше відносять витрати пошуку інформації, витрати на ведення переговорів, витрати вимірювання, специфікації, опортуністичної поведінки та витрати захисту від третіх осіб. Виходячи з назв даних витрат видно, що якщо більшість з них тим чи іншим чином відображаються на рахунках бухгалтерського обліку, то витрати захисту від третіх осіб, серед яких знаходиться такий специфічний інститут як мафія, облікувати взагалі неможливо. Тому постає запитання, як організувати облік трансакційних витрат, щоб підприємство могло надавати інформацію про витрати в цілому, а не окремі їх складові. Розглядаючи питання обліку трансакційних витрат в Україні не на останньому місці стоять проблема корупції, яка в нашій державі часто має характер буденного явища. Від так для того, щоб відображати трансакційні витрати необхідно повністю викорінити дане явище, реформувати законодавство як в системі бухгалтерського обліку, так і на рівні взаємодії інститутів взагалі.

В основі класифікації витрат лежить принцип: різні витрати – для різних цілей. Якщо ми виділяємо ціль – облік трансакційних витрат, то звідси маємо таку класифікаційну ознаку, як трансакційні витрати по відношенню до бухгалтерського обліку. Тут ми виділимо два типи трансакційних витрат: контрольовані (ті, що відображаються, або можуть відображатися в бухгалтерському обліку) та неконтрольовані (ті, що не відображаються в бухгалтерському обліку), що зображено на рис. 1.

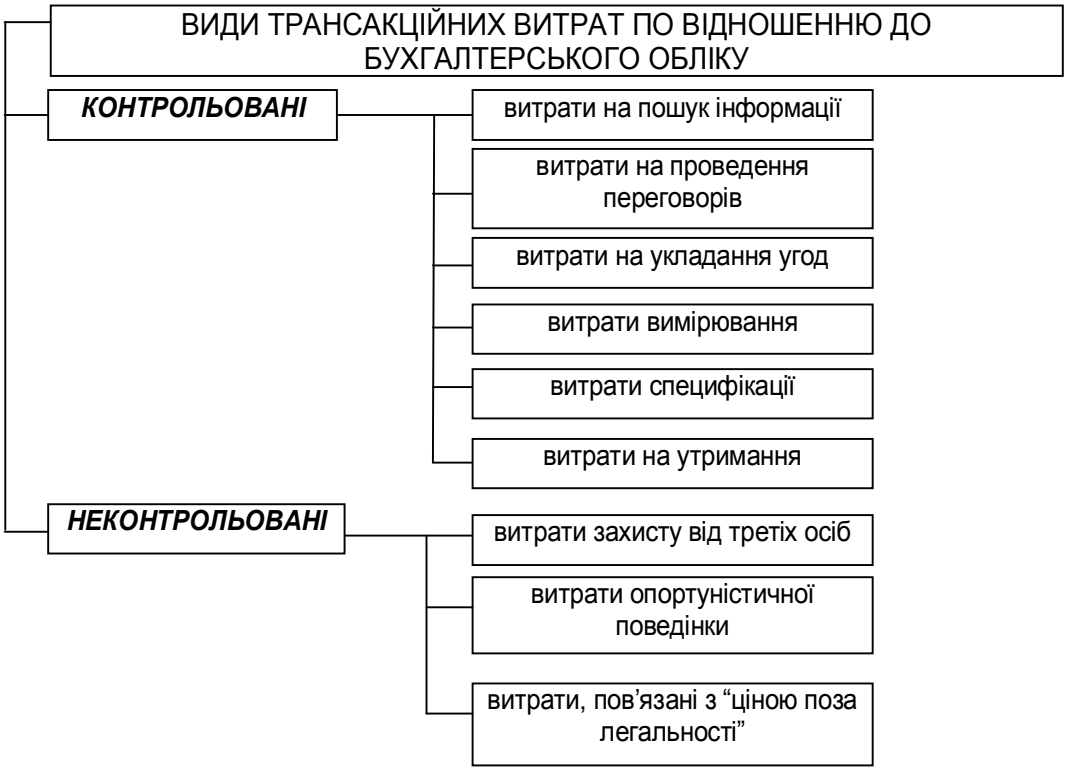

Рис. 1. *Види трансакційних витрат по відношенню до бухгалтерського обліку*

Слід охарактеризувати витрати, що зображені вище. Витрати на пошук інформації включають витрати на пошук маркетингової інформації (інформації про стан ринку, потенційних клієнтів, конкурентів — конкурентна розвідка), формування баз даних, придбання спеціальної літератури, участь у виставках, витрати на ведення баз даних, витрати, що виникають унаслідок неякісної або неповної інформації, витрати на просування товару на ринку. Що ж до витрат на проведення переговорів та укладення угод, то до них можна віднести витрати на проведення переговорів (підготовка пропозицій, укладання угод про наміри, укладання угод), відрядження співробітників, телефонні розмови та факс, послуги юридичного й інших видів консалтингу, витрати на юридичне оформлення угоди, виконання платіжних зобов'язань, оформлення кінцевої документації, участь у тендерних торгах.

Витрати вимірювання – витрати придбання вимірювальної техніки, документації щодо систем управління якістю, оплата послуг спеціалізованих установ (центрів стандартизації та метрології), оплата консультацій спеціалістів, компенсація помилок вимірювання, гарантії, що надаються підприємством щодо гарантійного ремонту та обслуговування, обмін бракованої продукції. До витрат специфікації та захисту прав власності належать оформлення спеціальних документів (патентів, ліцензій) і прав власності, захист майнових прав у суді, захист порушених прав, втрати від незадовільної специфікації прав власності, витрати на захист від претензій третіх осіб. Витрати опортуністичної поведінки – витрати на контроль і дотримання умов угоди, можливі втрати від недобросовісності партнерів, витрати на стягнення дебіторської заборгованості.

Витрати на утримання передбачають витрати на утримання вищих установ, добровільні внески на створення та поліпшення матеріально-технічної бази різноманітних організацій, добровільні пожертвування впливовим політичним партіям [10, с. 154]. До витрат, пов'язаних з "ціною паозалегальності", належать

оплата послуг представників органів державної влади, витрати, пов'язані з ухиляннням від правових санкцій, витрати, пов'язані з ухиленням від податків і нарахувань на заробітну плату, витрати на утримання інших організацій [10, с. 163].

Від так постає запитання як бути з неконтрольованими трансакційними витратами. Все частіше постає проблема соціальної сторони діяльності підприємства, піднімаються питання відносин споживача та виробника щодо якості продукції, оплати праці між працівником та роботодавцем, екології та пропаганди здорового життя, політики, відносин з державою, сплати податків та незаконних платежів, конкуренції та договірних відносин між підприємцями та багато інших питань. Окремим питанням тут можна підняти проблему хабарів. Наше суспільство переконане, що хабар – це, коли шляхом особистої домовленості ти виграєш більше, ніж програєш. Хабарі є всюди, де є фіксована плата і право конкретної людини її корегувати. Хабарі поділяються функціонально на ті, які прискорюють вирішення певного питання і які є єдиним, безальтернативним способом вирішення проблеми. Але ми повинні пам'ятати, що хабарі одні проблеми вирішують, викликаючи інші, додаючи кільця до складного ланцюга трансакційних витрат [2, с. 114]. Боротися з даною проблемою можна лише шляхом усвідомлення того, що люди самі створюють державу, в якій вони живуть. Вирішити дану проблему можна розробивши та прийнявши так званий Кодекс честі підприємця, який би об'єднав всіх підприємців з відповідальною позицією. Будемо сподіватися, що з плином часу кожен підприємець при процедурі реєстрації, буде проходити посвячення і приймати всі ті принципи, що прописані в Кодексі. В Кодексі має бути прописано, що входить до опортуністичної поведінки та покарання у разі її виявлення, урегульовано питання хабарів та інші важливі питання підприємництва, які б дозволили задовольнити громадські інтереси підприємців та забезпечити їх захист. Тому ми можемо припустити, що на підприємствах стане можливим відображати всі трансакційні витрати, так як ті, що не охоплюються бухгалтерським обліком ми відкидаємо.

Часто трансакційні витрати асоціюються з втратами. Це трактування ми не відкидаємо, але витрати не завжди втрати, адже від деяких втрат ми можемо отримати і вигоди в майбутньому. Так, наприклад, маючи два підприємства (потенційних постачальники), одне з яких притримується Кодексу честі підприємця, але при цьому ціна на його продукцію є вищою, ніж у іншого. Яке з цих двох підприємств ми оберемо для співпраці? Для керівника чи власника, який добре обізнаний про можливі трансакційні витрати як у першому, так і другому випадках, не стане несподіванкою вибір першого варіанту, так як прихильність до другого може спричинити додаткові витрати в подальшому (наприклад, витрати опортуністичної поведінки).

Трансакційні витрати не можливо відображати в існуючій на даний момент системі бухгалтерського обліку, це можливо здійснити лише двома способами: створити нову систему обліку, що є дуже проблемним, так як нове в нашій країні завжди зустрічається з обуренням, або ж включити новий об'єкт "трансакційні витрати" до існуючої системи бухгалтерського обліку.

Проблема полягає в тому, що велика частина трансакційних витрат розпорошена на витратних рахунках дев'ятого класу, які сформовані з метою отримання калькуляції. Тому постає питання як досягти такого ефекту, щоб підприємство могло надавати інформацію про трансакційні витрати в цілому, а не по окремим їх видах. Вихід з даної ситуації – використання 86 рахунку, який ми

пропонуємо так і назвати “Трансакційні витрати”. Даний рахунок буде використовуватися як транзитний, тобто ті витрати, що повинні відноситися на рахунки дев’ятого класу, потім будуть потрапляти на рахунок 86 “Трансакційні витрати” (див. рис. 2).

Трансакційні витрати – це витрати, які існують не лише в операційній діяльності, а й у фінансовій та інвестиційній, адже договірні відносини, пошук інформації відбуваються на всіх етапах життєвого циклу підприємства. Тому доцільним є виокремлення даних витрат на рахунках обліку від рахунку 92 “Адміністративні витрати” і до 99 “Надзвичайні витрати”.

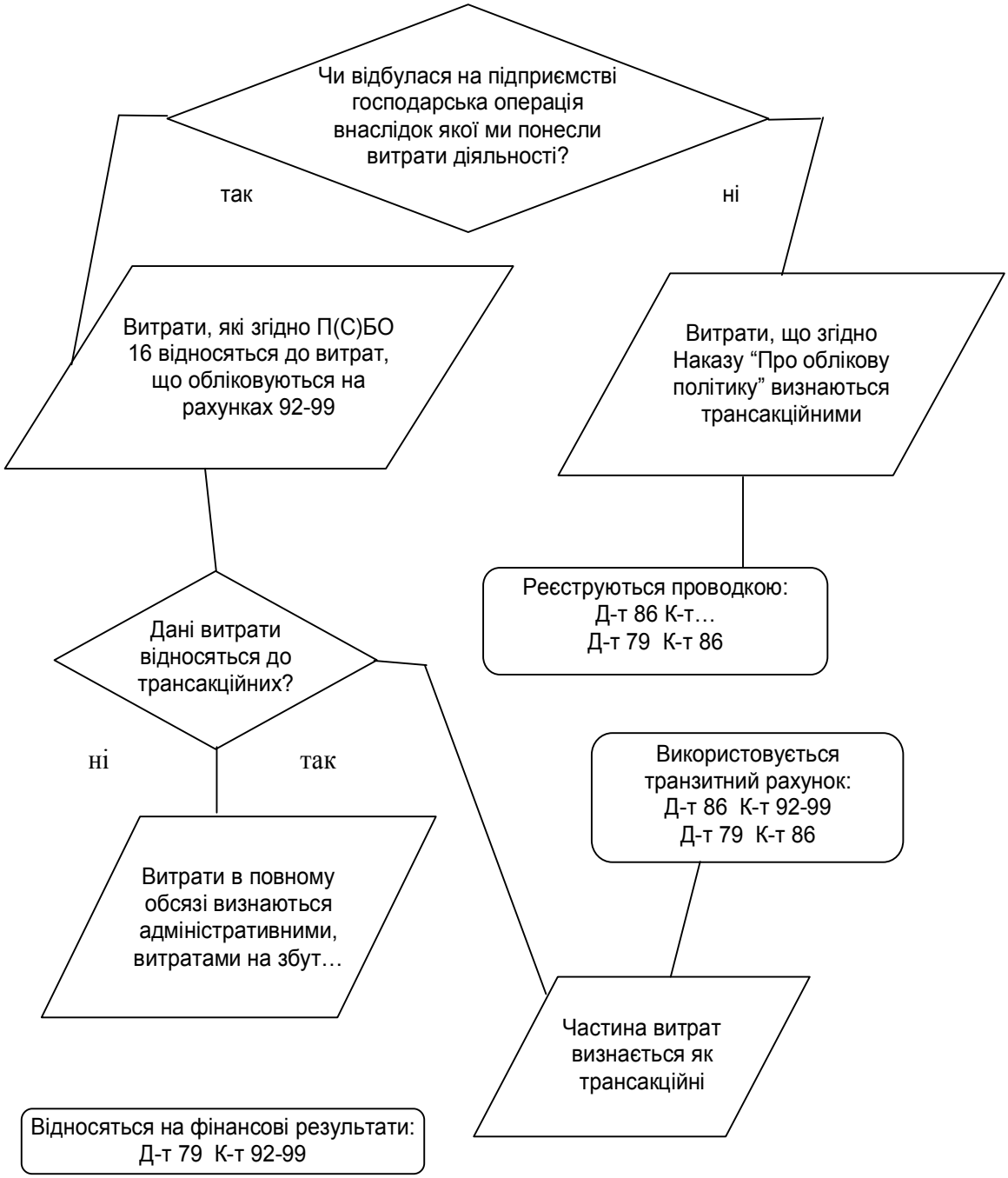

Рис. 2. *Алгоритм обліку трансакційних витрат*

Можна стверджувати, відображення трансакційних витрат на рахунках бухгалтерського обліку не є дуже складним процесом, головне чітко відокремити перелік трансакційних витрат в наказі про облікову політику. Так, якщо взяти господарську операцію, що передбачає оприбуткування тари, то це будуть просто витрати на збут, якщо ж визнано витрати по укладанню договору щодо поставки тари для реалізованої продукції, то ці витрати будуть трансакційними витратами на збут. Але, на жаль, ні керівники, ні бухгалтери не мають достатніх знань для того, щоб це зробити. А чи захоче керівник або власник виділяти кошти на підвищення кваліфікації (що також є трансакційними витратами), це вже інше питання.

На даному етапі ми розглядаємо облік трансакційних витрат, як особисту ініціативність. Тобто керівник або власник, в межах своєї обізнаності виділяє перелік трансакційних витрат, що дасть змогу суттєво вплинути на фінансові результати, собівартість одиниці продукції і, зрештою, на цінову конкурентоспроможність.

Кінцевою ціллю будь-якої системи обліку є адекватне відображення в звітності реального фінансового стану підприємств і результатів здійснюваних ними господарських операцій. Але необхідно брати до уваги, що в ході кожної такої операції приймається декілька послідовних рішень. Спочатку керівництво компанії приймає рішення про проведення операції. Потім юридична служба пропонує можливі варіанти документального оформлення угоди, а бухгалтерська служба показує, як дана операція може бути відображена у звітності. І тільки після вибору керівництвом компанії оптимального варіанту з'являється фінансова звітність, доступна для зовнішнього користувача [11, с. 91]. Тому необхідно здійснити навчання персоналу усіх цих рівнів для того, щоб в майбутньому виграти набагато більше завдяки економії на трансакційних витратах.

Таким чином, можна стверджувати, що трансакційні витрати – це і необхідний елемент сучасного господарського життя, і негативне явище, по відношення до якого підприємства повинні шукати протидію. Наприклад, дотриманням Кодексу честі підприємця.

Завдяки введенню трансакційних витрат в вітчизняну систему бухгалтерського обліку, вона стане більш реалістичною, відкривши оточуючим широке коло явищ господарського життя, що досі не потрапляли до поля зору взагалі.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Тому, на наш погляд, в майбутньому необхідно внести зміни до нинішнього законодавства у сфері бухгалтерського обліку, яке надасть можливість відображати нові об'єкти обліку. Це стане можливим після чіткого усвідомлення необхідності введення окремого рахунку "трансакційні витрати". І з обговорення на теоретичному рівні облік трансакційних витрат перейде на рівень практичний. Фінансова звітність, в яку за доцільне вважаємо внести окремий розділ, присвячений трансакційним витратам. Також необхідно доповнити Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 "Витрати", новою, інституційною ознакою, за якою виділити дані витрати.

Вважаємо, що під трансакційними витратами слід розуміти витрати по налагодженню угод обміну і відносин, як всередині підприємства, так і зовнішніх взаємодій, пов'язаних з пошуком інформації, веденням переговорів, укладанням угод і т. д. Але при цьому необхідно не забувати специфіку кожного підприємства, адже та чи інша діяльність може мати свої специфічні трансакційні витрати. Але існують вони скрізь у покупців та продавців, у звичайній та надзвичайній діяльності, і ігнорувати їх просто не можливо.

Важливим питанням є також підвищення кваліфікаційного рівня персоналу взагалі, а в питаннях трансакційних витрат зокрема. Керівники та власники підприємств не повинні шкодувати коштів на покращення діяльності.

Користувачами інформації про трансакційні витрати повинні бути інвестори, позикодавці, працівники, постачальники, клієнти, уряд та урядові організації та громадськість.

Отже, облік, контроль та аналіз трансакційних витрат – це ті питання, які повинні одержати подальшого розвитку у сфері бухгалтерського обліку задля розвитку науки та покращення практичної діяльності українських підприємств.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Архієреєв С.І.* Трансакційні витрати в умовах ринкової трансформації: Автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.01.01 / С.І. Архієреєв / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2002. – 32 с.
2. *Борсукова С.Ю.* Трансакционные издержки вхождения на рынок предприятий малого бизнеса / Борсукова С.Ю. // Проблемы прогонозирования. – 2000. – № 1. – С. 108-119
3. *Данильчук І.В.* Теоретичний аспект визначення трансакційних витрат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://intkonf.org/index.php?s=%F2%F0%E0%ED%F1%E0%EA%F6
4. *Капелюшников Р.* Теория трансакционных издержек [Електронный ресурс]. – Режим доступа: ie.boom.ru/Lecture3.htm
5. *Коуз Р.* Проблемы социальных издержек: Главы из кн. [амер. экономиста] // США: экономика, политика, идеология.- 1993.- № 2.- С. 90-107.
6. *Малахов С.* Трансакционные издержки и макроэкономическое равновесие // Вопросы экономики. – 1998. – № 11. – С. 78-97.
7. *Рибалкін В.О.* Теорія власності / В.О. Рибалкін, І.В. Лазня. – К.: Логос, 2003. – 256 с.
8. *Суворова С.* Трансакционные издержки: особенности признания в учетной системе для целей управления // Проблемы и практика управления – 2006. – № 10. – С. 45-53.
9. *Токарев В.* Трансакционные издержки [Електронный ресурс]. – Режим доступу: http://mc-ma.narod.ru/mc-ma/mc-ma5/ceo5.htm
10. Управління затратами підприємства [монографія] / Г.В. Козачекно, Ю.С. Погорелов, Л.Ю. Хлапьонов, Г.А. Макухін. – Київ. Лібра, 2007. – 320 с.
11. *Яковлєв А.* Раскрытие информации о предприятиях и проблемы классификации неденежных трансакцій // Вопросы экономики. – 2000. – №5. – С. 91-102
12. *Couse R.* The Firm, the Market, and the Law, p. 6.
13. *Jensen M.C., Meckling W.H.* Theory of the firm: managerial behavior, agency costs, and ownership structure // Journal of Financial Economics. – 1976. – Vol. 3, № 4. – P. 105-147.
14. *Milgrom P.R., Roberts J.* Bargaining costs, influence costs, and the organization of economic activity / Perspectives on positive politica economy. ed. by Alt J.E. and Shapsley K.A. – Cambridge, 1990.